

זהות יהודית וצדק חברתי - הילכו שניים יחד בלתי אם נועדו?

:: יובל יבנה

שאי אפשר לסמוך על כך שקידום תחום מסוים או זכות מסוימת ישפיע על התחומים והזכויות האחרים (כך, למשל, העובדה שבעשורים הראשונים לקיומה ישראל הייתה, באופן יחסי, מדינה שיוויונית עם מערכת רווחה מפותחת לא מנעה את אפלייתם ודיכויים של האזרחים הערבים - תחת הממשל הצבאי - ואת אפלייתם של נשים ושל מזרחים). כמו כן, ארגון אחד אינו יכול להתמחות ולהתמקצע במגוון התחומים של עולם השינוי החברתי. לפיכך, נוצר מגוון של ארגונים לשינוי חברתי שכל אחד מהם מתמחה ופועל בתחום מוגדר. כך, למשל, ארגון כמו 'אדם וטבע ודין' מתמקד בתחום איכות הסביבה, 'בצלם' בשמירה על זכויות פלסטינאים בשטחים ו'קו לעובד' בשמירה על זכויות עובדים זרים.

התחום של יחסי דת ומדינה הוא אחד מהתחומים המרכזיים בעולם השינוי החברתי בישראל. זהו תחום שדרוש בו שינוי חברתי מאחר שהמצב הנוכחי - בו יש מונופול אורתודוקסי על שירותי דת - יוצר אפליה של הזרמים הלא אורתודוקסיים ופגיעה בזכויות בסיסיות (למשל, הזכות להירשם כנשוי שנשללת היום ממאות אלפי עולים שאינם מוכרים כיהודים על פי ההלכה). אני מניח שלא יימצא פעיל חברתי שיטען כי ארגון שפועל בתחום זה אינו ארגון שינוי חברתי אמיתי רק משום שהוא אינו מצטרף למאבק נגד חיסולה של מדינת הרווחה.

אבל משום מה, כאשר מדובר בארגוני 'ההתחדשות היהודית' המצב שונה - דומה שכאן התחושה היא שמה שארגונים אלה עושים זה לא מספיק 'שינוי חברתי'. להגיש בג"צים בתביעה להכרה בנישואין אזרחיים זה בסדר, לצאת להפגנות - עוד יותר טוב, אבל לשבת וללמוד מקורות יהודיים? דחילק, חברה, אתם עושים צחוק? חשוב לציין שהתחושה הזו איננה נחלתם הבלעדית של מבקרי ארגוני 'ההתחדשות היהודית' - גם אנשי הארגונים חשים, כנראה, שמה שהם עושים זה לא ממש 'שינוי חברתי'

לפני מספר שנים התנהל בועדת הפלורליזם של הקרן החדשה לישראל דיון לגבי הפעילות של ארגוני 'ההתחדשות היהודית' (הכוונה היא לארגונים שעיקר עיסוקם הוא פיתוח של זהות 'יהודית-חילונית') בתחום הצדק החברתי. ברקע לדיון עמדה התחושה של חברי הועדה שיש משהו מאולץ בניסיונות של ארגונים אלה לייצר פעילות בתחום הצדק החברתי ושהאפקטיביות של פעילות זו מוטלת בספק. השאלה המרכזית שעמדה בבסיס הדיון הייתה האם הקרן החדשה, שרוב עיסוקה הוא בתחום הצדק החברתי, רואה בפיתוח זהות יהודית-חילונית מטרה בפני עצמה, או שמא היא רק אמצעי שנבחן בהתאם למידת תרומתו לקידום צדק חברתי בישראל. בסופו של דבר, חברי הועדה החליטו שפיתוח זהות יהודית-חילונית הוא מטרה בפני עצמה המצדיקה את תמיכת הקרן.

נזכרתי בדיון הזה כאשר קראתי את ההתכתבות בין אילון שמיר, דני גוטווין ויואב רובין (גיליון 31 של 'חברה'). על אף שהתכתבות זו משקפת ויכוח בין הכותבים, דומה שיש הנחת יסוד שמקובלת על שלושתם - ארגוני 'ההתחדשות היהודית' מחויבים לעסוק בצדק חברתי. ברצוני לחלוק על הנחת היסוד הזאת. עולם השינוי החברתי (בישראל ובכל מקום) הוא עולם מורכב ומגוון הכולל עיסוק בתחומים שונים ובסוגים שונים של זכויות. הניסיון מלמד

להגיש בג"צים בתביעה להכרה בנישואין אזרחיים זה בסדר, לצאת להפגנות - עוד יותר טוב, אבל לשבת וללמוד מקורות יהודיים? דחילק, חברה, אתם עושים צחוק?



"בשאיפתם לצמצם את הוצאות הממשלה, הם הפכו 'כפיתיים לגבי פתרונות הנסמכים על השוק הפרטי'" כך אומר כריסטיאן וולמר, מחבר הספר "הקו הלא נכון: כיצד אידיאולוגיה ואי-יכולת הרסו את הרכבות של בריטניה". הפרטת התחבורה הציבורית בבריטניה לא רק שלא הביאה ליותר יעילות אלא הפכה את התחבורה הציבורית בבריטניה ליקרה ולבלתי יעילה ביותר באירופה. נסיעה ברכבת התחתית בלונדון עולה 4 ליש"ט (35 ₪), ההוצאה של המדינה על רכבות גדלה בשל הפרטה ולחברה המחזיקה את שדה התעופה היתרו יש מונופול על כניסת המטוסים ועל כן היא לא משפרת את השירות. אבל אצלנו ממשיכים להפריט את התחבורה הציבורית כולה.

שדני גוטווין ורוב הכותבים ב'חברה' אמונים עליה, יש הרבה הגיון במהלך הזה. המרקסיסטים מלמדים אותנו שכל מהפכה היא קודם כל מהפכה ברמת התודעה – כלומר, צריך לשנות את תפיסת העולם של המדוכאים לפני שיהיה אפשר להוציא אותם אל הרחובות. מה שארגוני 'ההתחדשות היהודית' עושים הוא בדיוק זה – שינוי תפיסת העולם של היהודים החילוניים לגבי השאלה מהי יהדות ומה מקומם שלהם בתוך היהדות.

המאבק על "אמצעי היצור של היהדות"

כאן רלבנטי מאוד לניתוח מושג מרקסיסטי מרכזי נוסף – השליטה על אמצעי הייצור. עד לאחרונה היה לציבור האורתודוקסי בישראל מונופול על 'אמצעי הייצור של היהדות' – המקורות היהודיים, הטקסים היהודיים וההלכה. כשם שהפועל שהדוקטרינה המרקסיסטית עדיין לא פקחה את עיניו מאמין שהמצב בו שכבה דקה של עשירים שולטת באמצעי הייצור הוא מצב טבעי, כך החילוני הממוצע מאמין שהמצב בו לאורתודוקסים יש שליטה בלעדית ומוחלטת ב'אמצעי הייצור של היהדות' הוא מצב טבעי. וכשם שהשלב הראשון במהפכה של הפרולטריון הוא ההבנה שמצב חלוקת אמצעי הייצור אינו גזירה משמיים ואפשר וצריך לשנותו, כך גם השלב הראשון במהפכה בתחומי דת ומדינה בישראל הוא ההבנה ש'אמצעי הייצור של היהדות' שייכים לכל היהודים.

'אמצעי הייצור' הראשון שארגוני 'ההתחדשות היהודית' דרשו שותפות בבעלות עליו היה המקורות היהודיים. הסיבה לבחירה ב'אמצעי ייצור' זה ברורה – המונופול האורתודוקסי על אמצעי ייצור זה לא היה מגובה בחקיקה, וברמה העקרונית הוא נגיש לכולם. לימוד מקורות יהודים על ידי חילונים לא עורר התנגדות אורתודוקסית מאחר שהוא לא העלה בעיות הלכתיות עקרוניות, לא פגע במוקדי כוח של הממסד האורתודוקסי ולא איים על מונופול בעל משמעות כלכלית. יתרה מזאת, אורתודוקסים רבים ראו בתופעה הזו תופעה חיובית המקרבת את החילונים אל היהדות.

אולם ארגוני 'ההתחדשות היהודית' לא עצרו במקורות היהודיים. השלב המתבקש הבא היה כניסה גם לתחום של הטקסים היהודיים. הדוגמה הבולטת ביותר לפעילות בתחום זה היא של 'הויה' – שותפות של מדרשת אורנים ושל בינה – הפועלת לקדם את התחום של עריכת טקסי מעגל החיים (בשלב זה בעיקר

והם נמצאים במצב של התנצלות מתמדת (כפי שעולה מהטון בו כתוב מכתבו של אילון שמיר). אולם כאן מתרחשת דינמיקה מוזרה – במקום להתמקד בתחום הטבעי שלהם, התחום של יחסי דת ומדינה, ולחשוב כיצד הם יכולים להגביר את היעילות של פעולתם, ארגוני 'ההתחדשות היהודית' פונים לתחום אחר לגמרי – תחום הצדק החברתי. הסיבה לכך, לדעתי, היא שלצד חוסר הביטחון שיש לארגונים אלה לגבי הלגיטימיות של האסטרטגיות שלהם, יש להם גם חוסר ביטחון לגבי הלגיטימיות של התחום בו הם פועלים. תחום הצדק החברתי, לעומת זאת, נתפס כתחום האולטימטיבי של שינוי חברתי ואיש אינו מערער על חשיבותו. סיבה נוספת היא שעיקר הביקורת המוטחת בארגוני 'ההתחדשות היהודית' מגיעה מפעילים מתחום הצדק החברתי ("למה אתם מסתגרים בבתי המדרש כשמפלצת ההפרטה משתוללת בחוץ?"), ולפיכך מופעל עליהם לחץ לפעול בתחום זה.

פיתוח אנידה חיובית

הקרן החדשה לישראל תמכה במשך שנים בארגונים חילונים שהתמקדו במאבק סנגורי נגד כפייה דתית. לפני כעשור הגיעה הקרן למסקנה שהיכולת לקדם נושאים בתחום של יחסי דת ומדינה באמצעות פעילות סנגורית בלבד היא מוגבלת. במסגרת הניסיון לבחון מחדש את פעילות הקרן בתחום, התבצע ריכוז של סקרי דעת הקהל המרכזיים שנערכו לגבי שאלות של דת ומדינה. בדיקת הסקרים גילתה שלכאורה קיים בסיס תמיכה ציבורי לשינוי מערכתי ביחסי דת ומדינה בארץ; כך, למשל, יש רוב יציב התומך בהנהגת נישואין אזרחיים בישראל. אולם התברר שיש קושי רב בתרגום של הרוב בסקרים לפעילות שתשפיע בפועל על המרחב הציבורי. התובנה העיקרית שגיבשה הקרן, ביחס לקיומו של הפער הנ"ל בין התמיכה העקרונית בהפרדת דת ומדינה ובין הנכונות לעשות מעשה, היא שלא ניתן לבסס תמיכה ציבורית אמיתית על אג'נדה שלילית – כלומר, אג'נדה המתבססת על המאבק נגד האורתודוקסים.

לאור תובנה זאת, הקרן התחילה להשקיע משאבים בפיתוח של אג'נדה חיובית – זהות יהודית לא אורתודוקסית. לאור העובדה שהתנועה ליהדות מתקדמת והתנועה המסורתית הן כבר תנועות מבוססות, באופן יחסי, עיקר ההשקעה מכוונת לארגונים העוסקים בפיתוח זהות יהודית-חילונית. דווקא מנקודת המבט המרקסיסטית (שנראה

המרקסיסטים מלמדים אותנו שכל מהפכה היא קודם כל מהפכה ברמת התודעה - כלומר, צריך לשנות את תפיסת העולם של המדוכאים לפני שיהיה אפשר להוציא אותם אל הרחובות.

אני משוכנע שכל תנועה חברתית משמעותית מתבססת בראש ובראשונה על זהות משותפת ולא על אינטרסים משותפים.

הטענה שהצלחתה של ש"ס נעוצה בכך שהיא הציעה לבחוריה גנים בחינם.

האם ארגוני 'ההתחדשות היהודית' אכן יצליחו להקים תנועה חברתית רחבה שתוביל, בסופו של דבר, לשינוי מהותי בתחום של יחסי דת ומדינה? אינני יודע – האתגר הוא עצום והארגונים נמצאים עדיין בתחילת הדרך. בכל אופן, אני משוכנע שאם יש סיכוי כלשהו להקמת תנועה רחבה בתחום, הוא טמון בגיבוש של זהות חילונית יהודית גאה. לפיכך, אני מאמין שעל הארגונים להמשיך ולהתמקד בפעילות בתחום זה, בלי להתנצל וכלי לפזול כל הזמן אל תחום הצדק החברתי. למעשה, מי שצריך לפזול אל השכנים מהצד השני של הרחוב הם דווקא ארגוני הצדק החברתי.

הגיע הזמן להודות שהניסיון ליצור תנועה חברתית רחבה שתפעל לקידום צדק חברתי נכשל לחלוטין. הגיע הזמן לעשות חשבון נפש ולנסות להבין מדוע הניסיון נכשל, ולחפש דרכים חדשות לקידום הקמתה של תנועה כזאת.

בראש ובראשונה, עלינו לשאול את עצמנו מהי הזוהת המשותפת עליה ניתן לבסס תנועה לקידום צדק חברתי בישראל. אם אנחנו מסתכלים על כלל תושבי ישראל, הרי שזו חייבת להיות זהות לא לאומית ולא דתית – אולי זהות מעמדית. הצלחתה הצנועה מאוד של המפלגה הקומוניסטית בישראל – לדורותיה – מעידה כאלף עדים על הפוטנציאל הנמוך של כיוון זה. לעומת זאת, אם נתמקד בציבור היהודי נגלה שכל תנועה חברתית משמעותית (מהציונות הסוציאליסטית ועד ש"ס) הייתה מבוססת על זהות יהודית. בעניין זה אני חולק על דני גוטוויץ המדגיש (במכתב התשובה שלו לאילון שמיר) בעיקר את המימד הסוציאליסטי בציונות הסוציאליסטית. במקום להתפלמס איתו אני מסתפק בהפניה של הקוראים לרשימתו היפה של אבי זעירא ('מה העבודה הזאת לכם?', 'חברה' 30) המדגימה היטב שהציונות הסוציאליסטית התבססה, בראש ובראשונה, על זהות יהודית.

הילכו שניים יחד בלתי אם נועדו? פתחתי בהעלאת ספק לגבי האפקטיביות של פעילות ארגוני 'ההתחדשות היהודית' בתחום הצדק החברתי, ואני מסיים בטענה שאם יש סיכוי כלשהו לגיבושה של תנועה חברתית רחבה שתיאבק נגד חיסול מדינת הרווחה, הוא טמון, ככל הנראה, בהתבססות על זהות יהודית. פתחתי בהמלצה לארגוני 'ההתחדשות היהודית' להתמקד במה שהם עושים היטב, ואני מסיים בהמלצה לארגוני הצדק החברתי – כדאי לבקר את הקולגות מבית המדרש, יש סיכוי טוב לשמוע מהם כמה רעיונות מעניינים....

נישואין) יהודים-חילונים. 'הויה' משקפת גם את התביעה לבעלות על 'אמצעי הייצור' השלישי – ההלכה – מאחר שפעילותה כוללת גם הפעלת בית מדרש העוסק בשאלות הלכתיות מובהקות – בעיקר שאלות הנוגעות למהותו וגבולותיו של טקס הנישואין היהודי-חילוני (למשל, האם זוג חד מיני או זוג מעורב יכול להינשא בטקס כזה).

ההשתלטות על 'אמצעי הייצור' השני והשלישי של היהדות היא בדיוק המקום בו מתבצע המעבר מהמהפכה התודעתית אל המרחב הציבורי. כך למשל, ככל שיגדל מספר הזוגות הצעירים הנישאים מחוץ לרבנות (בטקסים יהודים-חילונים, רפורמים וקונסרבטיביים), כך יגדל הלחץ על המערכת הפוליטית לבטל את העיגון בחקיקה של המונופול האורתודוכסי על נישואין. ככל שיגדל המספר של "קהילות מתפללות" חילוניות, כך תתגבר הדרישה להקצאה שיוונית של משאבים ממשלתיים לקהילות אלה. ככל שיגדל מספר הילדים שלהוריהם חשוב לתת להם חינוך יהודי פלורליסטי משמעותי, כך יגבר הלחץ על משרד החינוך להגדיל את המשאבים שהוא מפנה לתחום זה.

זהות משותפת ולא שותפות אינטרסים

למרות שלקהל היעד של ארגוני 'ההתחדשות היהודית' יש אינטרסים משותפים (כמו הגדלת התקציבים לחינוך יהודי פלורליסטי וההכרה בנישואין יהודים-חילונים), הרי שהבסיס האמיתי להתגבשותה של תנועה חברתית משמעותית בתחום הוא זהות משותפת. ההבדל בין אינטרסים וזהות הוא קריטי לענייננו. מאבק לשבירת המונופול האורתודוכסי בתחום הנישואין מתקיים, כאמור, כבר עשרות שנים בישראל. רפורמים, קונסרבטיבים וחילונים שילבו ידיים במאבק זה מתוך זהות של אינטרסים אבל לא הצליחו ליצור תנועה חברתית משמעותית שתצליח להוציא אלפי לרחובות. גם בתחום הצדק החברתי מנסה הקרן החדשה לישראל כבר שנים – ללא הצלחה יתרה, יש לומר – ליצור תנועה חברתית המתבססת על זהות אינטרסים.

אני משוכנע שכל תנועה חברתית משמעותית מתבססת בראש ובראשונה על זהות משותפת ולא על אינטרסים משותפים. רק תנועה שנותנת זהות לאנשים במשבר זהות יכולה להוציא אלפי אנשים לרחובות. הטענה שהצלחת המפלגה הקומוניסטית ברוסיה, למשל, נעוצה בכך שגיבשה את הפרולטריון סביב אינטרס משותף (שיפור מצבו הכלכלי) מופרכת בעיני כמו

אם יש סיכוי כלשהו לגיבושה של תנועה חברתית רחבה שתיאבק נגד חיסול מדינת הרווחה, הוא טמון, ככל הנראה, בהתבססות על זהות יהודית.

יובל יבנה מרכז את תחום הפלורליזם היהודי בקרן החדשה לישראל.

